

УДК 281.9 (477)

А. І. Смирнов,
кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історії Національного університету «Острозька академія»

НЕВІДОМА СПРОБА СКАСУВАТИ АНАФЕМУ НА ГЕТЬМАНА ІВАНА МАЗЕПУ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті аналізується невідома спробі скасувати анафему на гетьмана Івана Мазепу в роки Другої світової війни

Ключові слова: анафема, І. Мазепа, Іларіон (Огієнко).

Неизвестная попытка отменить анафему на гетмана Ивана Мазепу в годы Второй мировой войны

В статье анализируется неизвестная попытка отменить анафему на гетмана Ивана Мазепу в годы Второй мировой войны

Ключевые слова: анафема, І. Мазепа, Іларіон (Огієнко).

The Unknown Attempt to Cancel Anathema on Hetman Ivan Mazepa during the World War II

The article deals with the unknown attempt to cancel anathema on Ivan Mazepa during the World War II.

Key words: anathema, Mazepa, Iarion (Ohienko).

Російська Православна Церква (РПЦ) неодноразово використовувала церковну анафему як інструмент політичної розправи з негодними українцями. Тут можна згадати приклади митрополитів Григорія (Цамблака), Григорія Болгарина, гетьмана Івана Мазепи, патріарха Філарета [5].

Проблема скасування неканонічної анафемі 1708 р. на гетьмана Івана Мазепу вже майже століття викликає бурхливі богословські та політичні дискусії. Не останню роль у них відіграють історичні студії. У 2009 р. митрополит Димитрій (Рудюк) опублікував спеціальну працю «Історична записка з приводу анафемі на гетьмана Івана Мазепу», яка свідчить про антиканонісність, антиєвангельськість та неправдивість цього акту [2]. Свого часу Президент України В. Ющенко навіть звертався до московського патріарха Алексія II з проханням розглянути можливість скасування анафемі [9].

Унікальною подією, яка започаткувала переосмислення відлучення гетьмана, стала урочиста панахида 10 листопада 1918 р. перед Софійським собором, яку відслужив єпископ Черкаський Назарій (Блінов). Вперше за 209 років відбулося заупокійне богослужіння по людині, над якою, принаймні формально, продовжувала тяжіти анафема. Обставини тих подій були детально проаналізовані в публікаціях історика Андрія Стародуба [7]. Його найновіші архівні знахідки дозволяють стверджувати, що питання зняття відлучення І. Мазепи розглядалося на нараді єпископів при Всеросійському Помісному Соборі 1917–1918 рр., але було відкладене на невизначений термін [8].

Черговою спробою соборно скасувати анафему стала ініціатива архієпископа Холмського і Підляського Іларіона (Огієнка) 17 лютого 1941 р., тобто рівно через 8 років після прийняття ухвали Синоду Православної Церкви в Польщі, який дозволив молитися за упокій душі І. Мазепи. Напередодні 302-ої річниці з дня його народження владика звернувся до Собору єпископів Православної Церкви в Генерал-губернаторстві «в справі знесення неканонічно кинуті Російською Православною Церквою анафема на бл[аженої] пам'яті гетьмана України Івана Мазепи й дозволена православним вірним в Генерал-губернаторстві вільно відправляти богослужби за свого найпобожнішого гетьмана, горливого оборонця православної віри» [10].

У відповідь два інших члени Архієрейського Собору митрополит Варшавський Діонісій (Валединський) та архієпископ Краківський і Лемківський Палладій (Видибіда-Руденко) 1 березня 1941 р. надіслали лист, у якому погоджувались, що анафема носить політичний, а не церковний характер. Однак вони не відчували себе компетентними її скасовувати, бо відлучення могло бути зняте лише тією духовною владою, яка його наклала, тобто РПЦ. При цьому архієреї запропонували керуватися міжвоєнним рішенням Синоду.

17 лютого 1933 року, заслухавши реферат Високопреосвященного Діонісія, в якому той відзначив, що «широко віддані православної Церкві українці глибоко скорблять над замогильною долею такої заслуженої для тої Церкви людини, якою був блаженної пам'яті Гетьман Мазепа, а слабодухи беруть участь у загальних моліннях за нього в католицьких уніатських церквах, на свою духовну шкоду й спокусу ближніх», Синод дозволив молитися за спокій душі Івана Мазепи. У постанові, однак, було підкреслено, що цим рішенням анафема не скасовується, а вважається не обов'язковою для вірних Православної Церкви в Польщі [4, с. 18–19].

Таким чином, владика вважали, що ця справа для української православної громади була полагоджена з гідністю. Цей документ збері-

гається в Архіві Варшавської православної митрополії і свідчить, що українські національно-церковні кола навіть в умовах німецької окупації не припиняли боротися за скасування неканонічної анафема і продовжували молитися за спокій душі великого гетьмана.

Новий привід повернутися до цього питання трапився у митрополита Іларіона 6 липня 1959 р., коли Собор Єпископів Української Греко-Православної Церкви в Канаді з нагоди 250-річчя від дня смерті гетьмана затвердив текст послання, у якому, зокрема, зазначалося: «Анафему, кинуту року 1708-го на гетьмана Івана Мазепу, вважаємо недійсною та неіснуючою, а самого гетьмана Івана Мазепу визнаємо за одного з найбільших церковно-державних мужів. І тому благословляємо всьому нашому духовенству та всім нашим вірним молитися за блаженної пам'яті гетьмана Івана Мазепу, як вірного й благочестивого сина Української Православної Церкви» [6]. На жаль, усі ці постанови лише визнають неканонічність відлучення І. Мазепи і дозволяють молитися за нього. А це дає привід Московському патріархату вказувати, що на сьогодні не існує жодного офіційного документа про зняття анафема 1708 р.

Остаточне рішення тут повинен ухвалити Собор РПЦ. Мабуть, з цією метою 14 листопада 2007 р. Синод Української Православної Церкви в єдності з Московським патріархатом доручив вивчити усі канонічні та історичні обставини цієї справи Богословській комісії УПЦ та Київській Духовній Академії [3].

Членам комісії варто було б прислухатися до думки авторитетного клірика Константинопольського патріархату архімандрита Іова (Геча), який заявив: «Я не бачу церковних, богословських або канонічних причин, які були би перешкодою для зняття анафема на відомого гетьмана» [1]. Проте, мабуть, існують інші політичні фактори, які не дозволяють Московському патріархату прийняти справедливе рішення.

Мовні та правописні особливості документа, окрім пунктуації, збережено. Скорочення розкрито у квадратних дужках.

ДОКУМЕНТ
АРХИЄПИСКОП ВАРШАВСЬКИЙ І МИТРОПОЛИТ
СВЯТОЇ АВТОКЕФАЛЬНОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ
В ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОРСТВІ

Дня І.Ш. 1941

№ М.290

Варшава, Сигізмундштрассе 13

ДО
ЙОГО ВИСОКОПРЕОСВЯЩЕНСТВА,
ВИСОКОПРЕОСВЯЩЕННІШОГО
ІЛАРІОНА, АРХИЄПИСКОПА
ХОЛМСЬКОГО І ПІДЛЯСЬКОГО¹

Ваше Високопреосвященство,
Високопреосвященніший Владико!

Ваше Високопреосвященство виступили з внеском від 17 лютого бл[іжучого] р[оку] за № 711 до Св[ященного] Собору Єпископів нашої Автокефальної Церкви в справі в справі знесення неканонично кинутої Російською Православною Церквою анатеми² на бл[аженної] пам'яті Гетьмана України Івана Мазепу³ й дозволення православним вірним в Генерал-Губернаторстві вільно відправляти Богослужби за свого найпобожнішого Гетьмана, горливого оборонця Православної Віри.

Анатему на бл[аженної] пам'яті Гетьмана України Івана Мазепи безпідставно кинув Російський Св[ященний] Синод побудок наскрізь політичного, а не церковного характеру, бо історично є dokonаний факт, що бл[аженної] пам'яті Гетьман Іван Мазепа був горливим православним християнином і залишив по собі безліч побудованих ним святих Божих Церков.

Однак право канонічне говорить, що заборона чи анатема, кинена одною Духовною Владою, може бути знесена лише тою ж Духовною Владою. Тому Св[ященний] Синод Св[ятої] Автокефальної Православної Церкви в бл[увшій] Польщі по розважанню цієї справи ухвалою з дня 17 лютого 1933 року № 10 постановив: не передрікаючи питання про знесення анатеми, уважати для вірних нашої Св[ятої] Автокефальної Православної Церкви кинену Російським Св[ятійшим] Синодом анатему на бл[аженної] пам'яті Гетьмана Івана Мазепу не обов'язуючою і дозволив та благословив молитися в православних храмах за спокій душі спочилого слуги Божого Гетьмана Івана Мазепи, нехай буде йому милостивим Судією Господь, нехай простить Він йому провини вільні і невольні, і нехай дарує йому відпочинок в оселях своїх, де праведні спочивають. Ухвала ця в відписах була розіслана для виконання всім Єпархіяльним Архиєреям Св[ятої] Автокефальної Православної Церкви в бл[увшій] Польщі. Таким чином, справа знесення анатеми, кинутою Російським Св[ященним] Синодом чи Російською Церквою на бл[аженної] пам'яті Гетьмана Івана Мазепу для нашої Церкви і для Української Православної Громади зістала полагоджена з гідністю.

З приводу вищенаведеного внесок Вашого Високопреосвященства, як безпредметовий, відпадає.

Вашого Високопреосвященства

люблячий у Христі брат

/-/ Діонісій⁴

Архієпископ Варшавський і Митрополит Св[ятої] Автокефальної Православної Церкви в Генерал-губернаторстві

Член Св[ященного] Синоду-Канцлер

/-/ Палладій⁵

Архієпископ Краківський і Лемківський

Archiwum Warszawskiej Metropolii Prawosławnej, sygn. 1029-RII-6D (Prawosławna Cerkiew w General-Gubernatorstwie). Машинопис на бланку, копія.

КОМЕНТАРІ

1. Іларіон (Огієнко Іван Іванович) (1882–1972) – видатний український вчений, митрополит, політичний, громадський і церковний діяч, мовознавець, історик церкви, педагог, дійсний член НТШ (від 1922). У 1940 р. прийняв чернецтво, наречений іменем Іларіона. Був висвячений на ієромонаха, одержав сан архієпископа Холмського і Підляського. 16.03.1944 р. удостоєний звання митрополита. Згодом із наближенням радянських військ переїхав до Словаччини, потім до Швейцарії, а 19 вересня 1947 р. до м. Вінніпега в Канаді. 8 серпня 1951 р. надзвичайний собор Української Греко-Православної Церкви в Канаді обрав владику Іларіона своїм першоієрархом.

2. «Анатемі». Анафема (анатема; грец. αναθημα – проклятий, відлучений, вигнаний) – у християнстві відлучення від церкви еретиків або нерозкаяних грішників з оголошенням довічного прокляття.

3. Мазепа Іван Степанович (1639–1709) – гетьман (1687–1709), військовий і політичний діяч, дипломат, князь (1707).

4. Діонісій (Валединський Костянтин Миколайович) (1876–1960) – митрополит Варшавський і всієї Польщі. Народився у м. Муромі Володимирської губернії у родині священика. Закінчив Казанську духовну академію. У 1897 р. прийняв чернечий постриг. З 1902 р. – архімандрит, ректор Холмської духовної семінарії. З 1911 р. – настоятель храму при російському посольстві у Римі. 1913 р. висвячений на вікарного єпископа Кременецького. Опікувався Холмською і Поліською єпархіями. У 1922 р. призначений архієпископом Волинським і Кременецьким. Упродовж 1923–1948 рр. – предстоятель Православної церкви в Поль-

щі. У 1942–1946 рр. був формальним кіріархом УАПЦ. Помер 15 березня 1960 р. у Варшаві, похований на Вольському цвинтарі.

5. Палладій (Видибіда-Руденко Петро Порфірович) (1891–1971) – український православний церковний діяч, архієпископ, глава УАПЦ в екзилі. Народився у с. Стрільчинці Немирівського р-ну Вінницької обл. Закінчив Подільську духовну семінарію і фізико-математичний факультет Київського університету. Заступник міністра фінансів уряду УНР. Упродовж 1921–1934 рр. – священник на Волині і член духовної консисторії. Член Варшавської духовної консисторії і управитель емеритальної каси православного духовенства в Польщі. У лютому 1942 р. висвячений на архієпископа Краківського і Лемківського. Емігрував на Захід, у 1950 р. – у США. Ввійшов у євхаристійне єднання з Вселенським патріархатом. У 1954 р. разом з архієпископом Ігорем (Губою) заснував УАПЦ в екзилі. Упокоївся в Нью-Йорку.

Список використаних джерел та літератури

1. Архімандрит Іов (Геча): «Гетьман Іван Мазепа – ворог Церкви?» // http://orthodoxy.org.ua/uk/tochka_zoru/2009/05/20/24127.html
2. Дмитрій, митр. Історична записка з приводу анафема на українського гетьмана Івана Мазепу. – К. : Архангельський глас, 2009. – 96 с.
3. Звернення Священного Синоду УПЦ до Київського міського голови, депутатів Київської міської ради та мешканців м. Києва з приводу перейменування вулиці Січневого повстання // http://orthodoxy.org.ua/ru/tserkva_i_suspilstvo/2007/11/15/11753.html
4. Купранець О. Виклятий Гетьман Мазепа / О. Купранець. – Торонто : Для світла, 1958. – С. 18-19.
5. Неправда московських анафем / [упоряд. Дмитрій (Рудюк)]. – К. : Київська Патріархія, 1999. – 471 с.
6. Послання собору єпископів святої Української греко-православної церкви в Канаді // http://risu.org.ua/ua/library/historic_archive/33601/
7. Стародуб А. (Не)знята анафема / А. Стародуб // Людина і світ. – 2003. – № 1. – С. 14-22.
8. Стародуб А. Ad fontes або ще раз про анафему гетьманові Мазепі // <http://old.risu.org.ua/ukr/study/religstudy/article;20913/>
9. Ющенко проситиме Алексія II офіційно зняти анафему з Івана Мазепи // <http://www.unian.net/ukr/news/news-237472.html>
10. Archiwum Warszawskiej Metropolii Prawosławnej, sygn. 1029-RII-6D (Prawosławna Cerkiew w General-Gubernatorstwie).